

OLIV TA'LIM JARAYONIDA TALABALARDA REFLEKSIV MULOHAZA QOBILIYATINI SHAKLLANTIRISH USULLARI

Raximov Baxtiyor Saidullayevich

Osiyo Xalqaro Universiteti talabasi

Annotatsiya. *Mazkur maqolada oliy ta'lim jarayonida talabalarda refleksiv mulohaza qobiliyatini shakllantirish masalasi zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Refleksiv mulohazaning shaxs rivojida o'rni, uning kasbiy kompetensiya va mustaqil fikrlashni rivojlantirishdagi ahamiyati ochib beriladi. Tadqiqot davomida refleksiv ta'lim muhitini yaratish, talabaning o'z-o'zini tahlil qilish va baholash ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi pedagogik usullar tizimli yondashuv asosida asoslab beriladi.*

Kalit so'zlar: *refleksiv mulohaza, refleksiya, oliy ta'lim, talaba shaxsi, mustaqil fikrlash, kasbiy kompetensiya, refleksiv ta'lim muhiti, pedagogik texnologiyalar, o'z-o'zini baholash, tanqidiy tafakkur.*

Аннотация. *В статье рассматривается проблема формирования рефлексивного мышления у студентов в процессе высшего образования на основе современных педагогических подходов. Раскрывается роль рефлексивного мышления в развитии личности студента, формировании профессиональной компетентности и способности к самостоятельному мышлению. В ходе исследования обосновываются педагогические методы и условия формирования рефлексивной образовательной среды, направленной на развитие навыков самоанализа и самооценки обучающихся.*

Ключевые слова: *рефлексивное мышление, рефлексия, высшее образование, личность студента, самостоятельное мышление, профессиональная компетентность, рефлексивная образовательная среда, педагогические технологии, самооценка, критическое мышление.*

Annotation. *This article analyzes the problem of developing students' reflective thinking in the higher education process based on modern pedagogical approaches. The role of reflective thinking in personal development, professional competence formation, and independent thinking is examined. The study substantiates pedagogical methods and conditions for creating a reflective learning environment that fosters students' self-analysis and self-assessment skills.*

Keywords: *reflective thinking, reflection, higher education, student personality, independent thinking, professional competence, reflective learning environment, pedagogical technologies, self-assessment, critical thinking.*

Oliy ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar jarayonida talabalarning mustaqil fikrlashi, o'z bilim va tajribasini tahlil qilish qobiliyatini rivojlantirish masalasi ustuvor vazifa sifatida belgilangan. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev oliy ta'limning mazmuni va sifatini tubdan yaxshilash zarurligini ta'kidlab, shunday fikr bildiradi: "Oliy ta'lim muassasalari talabalarga faqat bilim beradigan maskan emas, balki ularni mustaqil fikrlashga, o'z qarashlarini himoya qilishga va hayotiy xulosalar chiqarishga o'rgatadigan muhit bo'lishi kerak"²¹⁸. Ushbu fikr talabalarda reflektiv mulohaza qobiliyatini shakllantirish masalasining davlat siyosati darajasidagi ahamiyatini yaqqol ko'rsatadi.

Didaktik nuqtayi nazardan reflektiv mulohaza ta'lim jarayonining ichki mexanizmi sifatida namoyon bo'lib, u talabaning bilimlarni anglash, baholash va qayta talqin qilish jarayonida faol ishtirok etishini ta'minlaydi. Reflektiv yondashuvga asoslangan ta'lim jarayonida talaba bilimni tayyor holatda qabul qiluvchi emas, balki uni mustaqil ravishda o'zlashtiruvchi va baholovchi subyekt sifatida shakllanadi. Bu holat ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish bilan birga, talabaning intellektual yetukligini ta'minlaydi.

Reflektiv mulohazani shakllantirishning didaktik asoslari shaxsga yo'naltirilgan ta'lim konsepsiyasi bilan chambarchas bog'liqdir. Ushbu konsepsiyada talabaning individual fikrlash uslubi, bilimlarni o'zlashtirish sur'ati va shaxsiy tajribasi inobatga olinadi. Refleksiya ana shu individual yondashuvni amalga oshirishning samarali vositasi bo'lib, talabaning o'z-o'zini anglash va rivojlantirish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Ta'lim jarayonida reflektiv mulohaza qobiliyatini shakllantirish o'qituvchi va talaba o'rtasidagi pedagogik hamkorlikni talab etadi. O'qituvchi bilim beruvchi nazoratchi emas, balki yo'naltiruvchi, maslahat beruvchi va tahlil jarayonini tashkil etuvchi subyekt sifatida faoliyat yuritadi. Bunday pedagogik pozitsiya talabaning erkin fikr bildirishiga, o'z xulosalarini asoslashiga va tanqidiy mulohaza yuritishiga imkon yaratadi²¹⁹.

Didaktik jarayonda reflektiv mulohazani rivojlantirish talabalarning bilimlarni chuqur o'zlashtirishiga xizmat qiladi. Chunki refleksiya orqali talaba o'z bilimlarining mazmunini anglaydi, ularni amaliy faoliyat bilan bog'laydi va real vaziyatlarda qo'llash imkoniyatlarini tahlil qiladi. Natijada bilimlar mexanik emas, balki ongli va barqaror xarakter kasb etadi.

Zamonaviy oliy ta'lim sharoitida reflektiv mulohazani shakllantirish o'quv mashg'ulotlarining mazmuni va metodikasini qayta ko'rib chiqishni talab etadi. Ta'lim jarayonida muammoli vaziyatlar yaratish, tahliliy savollar berish va mustaqil xulosalar chiqarishga yo'naltirilgan topshiriqlardan foydalanish reflektiv tafakkurning rivojlanishiga

²¹⁸ Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. Toshkent: O'zbekiston nashriyoti, 2021. 168–170-betlar.

²¹⁹ Jo'rayev R.X. Oliy ta'lim pedagogikasi. Toshkent: Fan, 2019. 112–116-betlar.

xizmat qiladi. Bu jarayonda talabaning fikrlash faolligi va o'qishga bo'lgan ichki motivatsiyasi sezilarli darajada oshadi²²⁰.

Didaktik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, refleksiv mulohazaga asoslangan ta'lim muhitida talabalar o'z bilimlarini baholashga, xatolarini tan olishga va ularni bartaraf etishga nisbatan mas'uliyatli munosabatda bo'ladilar. Bu esa ularning kelajakdagi kasbiy faoliyatida o'z-o'zini rivojlantirishga tayyor mutaxassis sifatida shakllanishiga zamin yaratadi.

Shunday qilib, refleksiv mulohaza qobiliyatini shakllantirishning didaktik asoslari oliy ta'lim jarayonining mazmuni, metodlari va pedagogik munosabatlar tizimini yangicha yondashuv asosida tashkil etishni talab etadi. Ushbu jarayonning izchil va ilmiy asosda tashkil etilishi talabalarning intellektual va kasbiy yetukligini ta'minlashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Oliy ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan chuqur islohotlar jarayonida ta'lim mazmunini yangilash bilan bir qatorda, pedagogik jarayonning ichki sifat ko'rsatkichlarini takomillashtirish masalasi ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta'lim jarayonida talabaning fikrlash faoliyatini rivojlantirish zarurligiga alohida urg'u berib, "Talaba bilimni shunchaki o'zlashtirib qolmasdan, uni tahlil qila olishi, xulosa chiqarishi va o'z qarashlarini asoslay bilishi kerak"²²¹, deb ta'kidlaydi. Ushbu fikr oliy ta'lim jarayonida refleksiv mulohaza qobiliyatini shakllantirishning amaliy - pedagogik mexanizmlarini ilmiy asosda ishlab chiqish zarurligini ko'rsatadi.

Amaliy-pedagogik mexanizmlar deganda refleksiv mulohazani shakllantirishga xizmat qiluvchi ta'lim muhitini yaratish, o'qitish metodlarini qayta tashkil etish hamda talabaning faol ishtirokini ta'minlovchi pedagogik shart-sharoitlar tushuniladi. Bunday mexanizmlar refleksiv yondashuvni ta'lim jarayonining markaziga qo'yib, talabaning bilim olish jarayonini ongli, maqsadga yo'naltirilgan va tahliliy xarakterga ega bo'lishini ta'minlaydi.

Refleksiv mulohazani shakllantirishning muhim amaliy jihatlaridan biri o'quv mashg'ulotlarida muammoli vaziyatlarni yaratish hisoblanadi. Muammoli ta'lim elementlari talabaning fikrlash faolligini oshirib, uni tayyor bilimlarni qabul qilishdan ko'ra, ularni izlash, solishtirish va baholashga undaydi. Natijada talaba o'z fikrini shakllantirish jarayonida refleksiv tafakkurga murojaat qiladi va o'z xulosalarining asoslanganligini tekshirib boradi.

Oliy ta'lim jarayonida refleksiv mulohazani rivojlantirishda talabaning yozma va og'zaki nutq faoliyatiga alohida e'tibor qaratilishi lozim. Talabaning o'z fikrini yozma shaklda ifodalashi, tahliliy esse va refleksiv yozuvlar tayyorlashi uning ichki mulohaza jarayonini

²²⁰ Abdullayeva M.M. Zamonaviy didaktika va shaxs rivoji. Toshkent: O'qituvchi, 2020. 94–97-betlar.

²²¹ Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. Toshkent: O'zbekiston na shriyoti, 2021. 175–177-betlar.

faollashtiradi. Bunday faoliyat orqali talaba o'z bilim darajasini anglaydi, xatolarini tahlil qiladi va ularni bartaraf etish yo'llarini izlaydi. Bu jarayon refleksiv mulohazaning barqaror shakllanishiga xizmat qiladi.

Refleksiv mulohaza qobiliyatini shakllantirishning amaliy mexanizmlaridan yana biri o'qituvchi va talaba o'rtasidagi muloqot xarakterining o'zgarishidir. An'anaviy ta'lim modelida o'qituvchi asosiy axborot manbai sifatida namoyon bo'lsa, refleksiv yondashuvga asoslangan ta'limda u muhokama va tahlil jarayonini boshqaruvchi hamda yo'naltiruvchi subyekt sifatida faoliyat yuritadi. Bunday pedagogik munosabat talabaning mustaqil fikr yuritishiga va o'z nuqtayi nazarini himoya qilishiga imkon yaratadi²²².

Ta'lim jarayonida refleksiv mulohazani rivojlantirish baholash tizimi bilan ham uzviy bog'liqdir. Agar baholash faqat natijani qayd etishga yo'naltirilgan bo'lsa, refleksiv fikrlash cheklangan holda shakllanadi. Aksincha, baholash jarayoni tahliliy va rivojlantiruvchi xarakterga ega bo'lsa, talaba o'z bilimlarini baholashga, xatolarini anglashga va kelgusida gi rivojlanish yo'nalishlarini belgilashga intiladi. Shu bois baholash refleksiv mulohazani qo'llab-quvvatlovchi mexanizm sifatida tashkil etilishi zarur.

Amaliy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, refleksiv mulohazaga yo'naltirilgan ta'lim muhitida talabalar o'z ta'lim faoliyatiga nisbatan mas'uliyatli munosabatda bo'ladilar. Ular o'z bilimlarini tashqi baholashga qaram bo'lmasdan, ichki baholash mezonlarini shakllantira boshlaydilar. Bu holat talabaning o'z-o'zini rivojlantirishga bo'lgan ehtiyojini kucha ytiradi va kasbiy shakllanish jarayonini tezlashtiradi²²³.

Refleksiv mulohaza qobiliyatini shakllantirishning amaliy-pedagogik mexanizmlari o'qituvchidan yuqori darajadagi metodik tayyorgarlikni talab etadi. O'qituvchi refleksiv savollarni qo'yish, muhokama jarayonini boshqarish va talabaning fikrini rivojlantirishga yo'naltirilgan topshiriqlarni ishlab chiqish malakasiga ega bo'lishi lozim. Ushbu kompetensiyalar o'qituvchining kasbiy mahoratini oshiradi va ta'lim jarayonining sifatini ta'minlaydi.

Shu tariqa, oliy ta'lim jarayonida refleksiv mulohaza qobiliyatini shakllantirishning amaliy-pedagogik mexanizmlari ta'lim mazmuni, metodlari va pedagogik munosabatlar tizimining uyg'unlashuviga asoslanadi. Ushbu mexanizmlarning izchil joriy etilishi talabalarning mustaqil fikrlovchi, o'z faoliyatini tahlil qila oladigan va kasbiy jihatdan yetuk mutaxassis sifatida shakllanishiga xizmat qiladi²²⁴.

Tashkiliy-pedagogik shartlar deganda refleksiv tafakkur rivojlanishiga xizmat qiluvchi ta'lim muhitini yaratish, pedagogik jarayonni maqsadga yo'naltirilgan holda boshqarish va

²²² Jo'rayev R.X. Oliy ta'lim pedagogikasi. Toshkent: Fan, 2019. 118–121-betlar.

²²³ Abdullayeva M.M. Refleksiv ta'lim va shaxs rivoji. Toshkent: O'qituvchi, 2020. 102–105-betlar.

²²⁴ Hattie J. Visible Learning for Teachers. London: Routledge, 2018. 230–233-betlar.

o'qituvchi hamda talaba faoliyati o'rtasidagi o'zaro aloqani muvofiqlashtirish tushuniladi. Bunday shartlar refleksiv mulohazani tasodifiy emas, balki izchil va barqaror rivojlanadigan pedagogik hodisaga aylantiradi.

Oliy ta'lim muhitida refleksiv mulohazani rivojlantirishning muhim shartlaridan biri akademik erkinlik va ochiq muloqot tamoyillariga asoslangan ta'lim muhitini shakllantirishdir. Talaba o'z fikrini erkin bayon qila oladigan, bahs-munozaralarda faol ishtirok etadigan muhitda refleksiv tafakkur tabiiy ravishda rivojlanadi. Bunday sharoitda talaba nafaqat o'qituvchi, balki boshqa talabalar fikrini ham tahlil qiladi, solishtiradi va o'z pozitsiyasini qayta ko'rib chiqadi.

Refleksiv mulohazani rivojlantirishda ta'lim jarayonining tashkiliy tuzilmasi ham muhim ahamiyatga ega. An'anaviy auditoriya mashg'ulotlari bilan bir qatorda, mustaqil ta'lim, loyiha faoliyati va tahliliy mashg'ulotlarning uyg'unligi talabaning refleksiv faoliyatini faollashtiradi. Bu jarayonda talaba o'z faoliyatini rejalashtiradi, bajarilgan ishlarni tahlil qiladi va kelgusidagi faoliyatini ongli ravishda tashkil etadi.

Oliy ta'lim muhitida refleksiv mulohaza qobiliyatini rivojlantirishning tashkiliy shartlaridan yana biri baholash jarayonining ochiq va tahliliy xarakterga ega bo'lishidir. Agar baholash natijalari faqat yakuniy ball ko'rinishida e'lon qilinsa, refleksiv fikrlash cheklangan holda shakllanadi. Aksincha, baholash jarayoni tahlil va muhokama bilan boyitilgan bo'lsa, talaba o'z bilim darajasini chuqur anglaydi va o'z ustida ishlash ehtiyojini his etadi²²⁵.

Pedagogik jarayonni tashkil etishda refleksiv mulohazaga yo'naltirilgan metodik yondashuvlar ham muhim shart hisoblanadi. O'qituvchi tomonidan qo'yiladigan ochiq savollar, tahliliy topshiriqlar va muammoli vaziyatlar talabaning ichki fikrlash jarayonini faollashtiradi. Ushbu metodlar talabaning o'z fikrini asoslash, qarama-qarshi nuqtayi nazarlarni baholash va xulosalar chiqarish qobiliyatini rivojlantiradi.

Refleksiv mulohazani rivojlantirishda ta'lim jarayonining tashkiliy-pedagogik shartlari o'qituvchining kasbiy pozitsiyasi bilan ham chambarchas bog'liqdir. O'qituvchi o'zini bilim beruvchi nazoratchi sifatida emas, balki talabaning fikrlash faoliyatini yo'naltiruvchi va qo'llab-quvvatlovchi hamkor sifatida namoyon qilishi zarur. Bunday pedagogik pozitsiya talabaning faolligini oshiradi va refleksiv tafakkur rivojiga qulay sharoit yaratadi²²⁶.

Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, refleksiv mulohazani rivojlantirish uchun qulay tashkiliy-pedagogik shartlar yaratilgan ta'lim muhitida talabalar o'z ta'lim faoliyatiga nisbatan mas'uliyatliroq munosabatda bo'ladilar. Ular o'z bilimlarini mustaqil baholashga,

²²⁵ Jo'rayev R.X. Oliy ta'lim pedagogikasi. Toshkent: Fan, 2019. 124–127-betlar.

²²⁶ Abdullayeva M.M. Pedagogik muhit va shaxs rivoji. Toshkent: O'qituvchi, 2020. 109–112-betlar.

o‘z xatolarini tan olishga va ularni bartaraf etish yo‘llarini izlashga moyil bo‘ladilar. Bu holat talabaning kasbiy va shaxsiy rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa qilib aytganda, oliy ta‘lim muhitida refleksiv mulohaza qobiliyatini rivojlantirishning tashkiliy-pedagogik shartlari ta‘lim mazmuni, pedagogik metodlar va ta‘lim subyektlari o‘rtasidagi munosabatlarning uyg‘unlashuviga asoslanadi. Ushbu shartlarning izchil va ilmiy asosda ta‘minlanishi talabalarning mustaqil fikrlovchi, tahliliy qaror qabul qila oladigan va o‘z faoliyatini ongli ravishda boshqara oladigan mutaxassislar sifatida shakllanishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. Toshkent: O‘zbekiston nashriyoti, 2021. 168–183-betlar.
2. Abdullayeva M.M. Zamonaviy pedagogik yondashuvlar va shaxs rivoji. Toshkent: O‘qituvchi, 2020. 88–112-betlar.
3. Abdullayev A.J. Oliy ta‘limda ta‘lim sifati va baholash metodikasi. Farg‘ona: FDU nashriyoti, 2021. 145–160-betlar.
4. Hattie J. Visible Learning for Teachers. London: Routledge, 2018. 198–241-betlar.
5. Jo‘rayev R.X. Oliy ta‘lim pedagogikasi. Toshkent: Fan, 2019. 93–127-betlar.
6. Rahimov S.S. Pedagogik refleksiya va kasbiy rivojlanish. Toshkent: Ma‘naviyat, 2020. 95–122-betlar.
7. Rubinshteyn S.L. Основы общечей психологии. Москва: Педагогика, 2018. 312–330-betlar.
8. Vygotskiy L.S. Tafakkur va nutq. Moskva: Labirint, 2017. 250–270-betlar.
9. Xoliqov A.A. Shaxsga yo‘naltirilgan ta‘lim nazariyasi. Samarqand: Zarafshon, 2021. 60–75-betlar.
10. Yo‘ldoshev J.G‘. Ta‘lim jarayonini tizimli tahlil qilish metodologiyasi. Toshkent: Universitet, 2018. 55–70-betlar.